

Helmonds

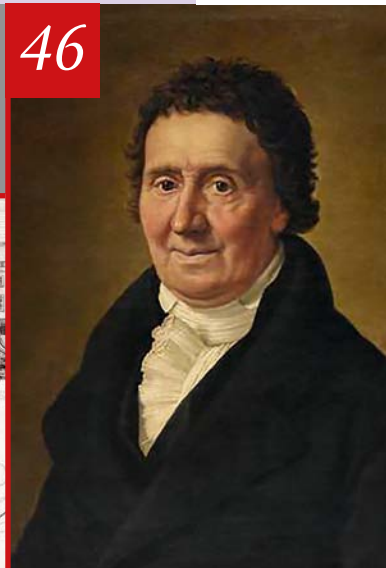
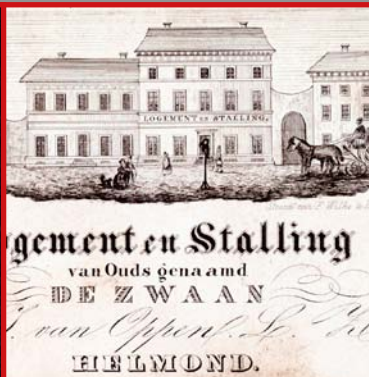

Kwartaalblad
Heemkondekring
Helmont

herfst 2019
€ 3,25

HEEM

46

*Helmond tijdens de eerste Wesselman
Van chirurgijn naar chirurgie
Hotel De Zwaan en de
Helmondse Markt rond 1850
Heeze en Helmond*

inhoud

Van de redactie	3
Van het bestuur	4
Agenda	5
Boekbespreking	6
Korte berichten	7
Helmond tijdens de eerste Wesselman	8
Van chirurgijn naar chirurgie	16
Hotel De Zwaan en de Helmondse Markt rond 1850	22
Heeze en Helmond	29
Bestuursleden	35

Van de redactie

De stamreeks van de familie Wesselman, die sinds 1841 tot de Nederlandse adel behoort, begint met Hendrik Wesselman die circa 1680 werd geboren in Diersfordt bij Wezel. Kleinzoons Carel Frederik (1746-1825) kocht in 1781 de heerlijkheid Helmond met het kasteel van Nicolas Antoine van Arberg. De burcht bleef tot 1921 in de familie, toen die overging op de gemeente Helmond. Achterkleinzoons Carel Frederik (1780-1853) werd verheven in de adelstand. Dat de familie van grote betekenis is geweest voor de stad, de politiek, de landbouw en de ontwikkeling van de Helmondse industrie, kunt u lezen in het artikel 'Helmond tijdens de eerste Wesselman'.

De geschiedenis van de heelkunde is zo oud als de mensheid. Alle volkeren hadden theorieën over ziekte en genezing, derhalve ontstonden inrichtingen waarin zieken werden verzorgd en verpleegd. Helmond beschikte al in de veertiende eeuw over zo'n centrum. De heelkunde werd uitgevoerd door chirurgijns met geringe medische kennis. Ze hadden geen enkel besef van ziektesymptomen. Een middel om tot een diagnose te komen, was het piskijken. De vroegere heelmeester wordt dan ook vaak afgebeeld met een urinaal in de hand. Vanaf de vijftiende eeuw werden, onder lichte narcose, primitieve operaties uitgevoerd. De hospitijs veranderden en de medische kennis nam toe. Het werk van de chirurgijn ontwikkelde zich tot chirurgie.

De eerste echte medische instelling stond aan de Markt, die wegens de economische en bestuurlijke activiteiten die er plaatsvonden, eeuwenlang het centrum van de stad is. Rond 1850 stond daar ook, naast het huis van de stad, hotel De Zwaan. Het logement mag niet verward worden met het Huis met de Luts, dat diezelfde naam droeg. De Zwaan werd geëxploiteerd door Jan de Vocht, bijgestaan door zijn vrouw, dochters en dienstpersoneel. Daarna kwam het in eigendom van Maria de Vocht en haar man Levinus van Oppen, die besloten het stamhuis als Hotel Oppen voort te zetten. Het artikel 'Hotel De Zwaan en de Helmondse Markt rond 1850' geeft een indruk over het leven in die tijd en laat tevens zien hoe de Markt er toen uitzag.

In de publicatie 'Heeze en Helmond' wordt een relatie gelegd tussen Heeze, Helmond en 't Oude Huys. Het is voorzien van kanttekeningen omdat voortschrijdend onderzoek voor nieuwe informatie en inzichten heeft gezorgd. Deze bijdrage biedt een opstapje naar meer aandacht voor momenten uit Helmonds middeleeuwse verleden. Deze kennis kan nog steeds toenemen en anders bekeken worden.

Ons volgend kwartaalblad verschijnt op 1 januari 2020. Kopij kunt u tot 1 november zenden aan ons vaste adres redactie@heemkundekringhelmont.nl. De redactie is niet aansprakelijk voor de inhoud van geplaatste artikelen en behoudt zich het recht voor stukken te weigeren, in te korten of aan te passen.

Dit is een uitgave van Heemkundekring Helmond. Gesticht op 24 mei 1948.

COLOFON

Bestuur

Voorzitter: Ton Janssens

T: 0492 - 522925

E: t.janssens@heemkundekringhelmont.nl

Secretaris: Dorethé van Dijk

T: 0492 - 474745

E: t.dijk@heemkundekringhelmont.nl

Penningmeester: Frans 't Sas

T: 0492 - 520945

E: f.tsas@heemkundekringhelmont.nl

Bestuurslid en P.R.: Gerry van Liempt

T: 0492 - 554233

E: g.liempt@heemkundekringhelmont.nl

Bestuurslid: Thea van Stokkum

T: 0492-533944

E: t.stokkum@heemkundekringhelmont.nl

Lidmaatschap

Kringlidmaatschap incl. abonnement € 25,-
Rekening Rabobank NL10RABO0123855004
of ING nr. NL29INGB 0002641099 t.n.v.
Heemkundekring Helmond

Opzegtermijn: Één maand voor het einde van het kalenderjaar

Inlichtingen

Algemeen: E: info@heemkundekringhelmont.nl

Het Baken: E: baken@heemkundekringhelmont.nl

Heemkamer

Pastoor van Leeuwenstraat 23, 5701 JS Helmond

T: 0492 - 330342

Website

www.heemkundekringhelmont.nl

Redactie

Hans Vogels, Martin Geerts, Berry Wijnen, Kelly Geerts,

Marinus van den Elsen

E: redactie@heemkundekringhelmont.nl

Vormgeving/lay-out: Marinus van den Elsen

Druk: Laumé Media Partners

Foto's gemaakt door/met dank aan:

Jozef van den Broek, RHCE, BHIC, Wikimedia, Museum Helmond, Rijksmuseum Amsterdam, Noordbrabants museum, Hans Vogels, Marinus van den Elsen.

Omslag voorzijde: De oudst bewaarde foto van het westelijke deel van de Markt. De foto is gemaakt rond 1865. (collectie RHCE, fotonr. 104234)

Omslag achterzijde: Gevelsteen in Amsterdamse school stijl in de Willem Prinzenstraat. (foto: Marinus van den Elsen)

Van het bestuur

De zomer is weer voorbij, wij hopen dat u er van genoten heeft ondanks de extreme weers-omstandigheden die zich af en toe voordeden. Ondanks het warme weer hebben de vrijwilligers van de heemkundekring en het Industrieel Atrium, die meewerken aan het Begemann project, niet stil gezeten. Zij zijn sinds begin juli elke maandag- en dinsdagmiddag op de tweede verdieping van de Openbare Bibliotheek te vinden waar hard gewerkt wordt aan het sorteren en ontsluiten van het archief van de Firma Begemann, onder leiding van Ronald Goossens van het Regionaal Historisch Centrum. Het is de bedoeling dat de inhoud van 250 meter archiefdozen, teruggebracht wordt tot ongeveer 100 meter en dat het resterende deel weer in nieuwe dozen wordt opgeslagen in het archief van het RHCE, waar het te raadplegen zal zijn voor het publiek. Mocht u belangstelling hebben om hieraan deel te nemen, dan bent u op genoemde middagen welkom in de bibliotheek.

Onze Heemkamer

Elke donderdag bent u welkom in het stadshobbycentrum Het Baken, Pastoor van Leeuwenstraat 23, 5701 JS Helmond. Van 10.00 tot 12.00 uur is de genealogiekamer geopend, voor ieder die belangstelling heeft voor zijn voorouders en daar onderzoek naar wil doen.

's Morgens van 10.00 tot 12.00 uur is de heemkamer enkel toegankelijk voor leden. 's Middags van 14.00 tot 16.00 uur en elke tweede dinsdagavond van de maand van 19.00 tot 21.00 uur, is de

Wanneer u dit leest heeft de heemkundekring het project Struikelstenen net afgerond door het onthullen van 21 stenen op 5 locaties. In het vorige heemblad heeft u hier uitgebreid over kunnen lezen. Het bestuur van de heemkundekring wil de werkgroep die onderzoek heeft verricht naar het aantal Joden en Sinti die vanuit Helmond zijn weggevoerd, het boek *'Niet vergeten... struikelstenen in Helmond'* heeft samengesteld en de onthullingceremonies mede heeft verzorgd, heel hartelijk danken voor hun tomeloze inzet bij dit project.

In de laatste nieuwsbrief hebt u kunnen lezen dat u zich in kunt schrijven voor het boek *'Lucas Gassel, meesterschilder uit Helmond'* geschreven door Ger Jacobs en Hans van de Laarschot voor de gereduceerde prijs van € 17,50 (winkelprijs € 25,00). Mocht u dit hebben gemist of geen nieuwsbrief hebben ontvangen omdat wij uw e-mailadres niet hebben, dan kunt u zich alsnog inschrijven tot 20 oktober via info@heemkundekringhelmont.nl.

heemkamer openbaar voor het verwerven van informatie en kunt u desgewenst onze collecties en bibliotheek kosteloos raadplegen. Altijd staat gezelligheid en kennisverrijking voorop.

Dank voor uw giften en donaties

Met enige regelmaat ontvangen wij giften en donaties. Al deze schenkingen, groot of klein, worden door ons bijzonder gewaardeerd. Door de veelheid is het vaak niet mogelijk iedereen persoonlijk te bedanken. *Daarom zeggen wij langs deze weg hartelijk dank aan allen die Heemkundekring Helmont een warm hart toedragen.*

Agenda

U ontvangt voor de lezingen en excursies géén afzonderlijke uitnodigingen. Noteer daarom onderstaande data in uw agenda of op uw kalender. Suggesties voor lezingen en excursies blijven van harte welkom.

Dinsdag 19 november

Excursie naar:
Stichting Industrieel Erfgoed Meierij

De Stichting Industrieel Erfgoed Meierij (SIEMei) werd in 2009 opgericht, het toont voorbeelden van industriële en ambachtelijke bedrijvigheid uit de Meierij. De collectie loopt uiteen van een dragline, letterzetmachines en houtverspaanders, tot aan gereedschappen en telefoons. Pronkstukken zijn de lintzaagmachine en houtdraaibank van Bert van de Ven, de grondlegger van Bouwbedrijf Van de Ven.

Het museum richt zich op interacties met de bezoeker via een bewegende werkplaats. Daarnaast zijn er enkele thema-ruimtes. In de ontvangstkamer worden de gasten geïnformeerd over de technische ontwikkelingen van de afgelopen eeuw. Het museum bevat naast machines,

authentieke voorwerpen uit het industriële, agrarische en culturele Meierijse leven van de afgelopen eeuw.

Vertrek om 13:15 uur vanaf het parkeerterrein aan de Rembrandtlaan of rechtstreeks.

Inschrijving bij Gerry van Liempt:
g.liempt@heemkundekringhelmont.nl of 0492-554233. Eigen bijdrage € 3,00.

Gelieve om 13.15 uur aanwezig zijn op het adres Verlengde Noordkade 8, 5462 EH Veghel.

Woensdag 11 december

Lezing door Noud de Loos:
'Maria van Brabant'

Toen Hendrik I van Brabant in 1235 stierf, werd zijn dochter Maria, vrouwe van Helmond. Ze was toen, naar de normen van die tijd, al een oudere dame van 45 jaar en vestigde zich in 't Oude Huys, het eerste kasteel van Helmond. Uit verschillende oorkonden blijkt dat ze zich intensief bezighield met de ontwikkeling van Helmond. Met name de stichting van de Abdij van Binderen, in 1244, hield haar bezig. Ze zorgde ervoor dat de abdij

werd opgenomen in de cisterciënzer orde. Maria overleed in 1260 en werd in de Leuvense Sint-Pieterskerk naast haar moeder begraven.

Deze presentatie gaat over de historie van deze periode, over de ontstaansgeschiedenis van Brabant en het prille begin van Helmond.

Het Baken, Pastoor van Leeuwenstraat 23, 5701 JS Helmond. Aanvang acht uur. Bijdrage voor niet-leden € 2,00, leden gratis. Géén inschrijving vooraf.

Boekbespreking

Ger Jacobs en Hans van de Laarschot:
Lucas Gassel, meester-schilder uit Helmond

In 2018 was het 450 jaar geleden dat de schilder Lucas Gassel overleed. Op initiatief van Ger Jacobs en Hans van de Laarschot, verscheen op 18 oktober een boek over zijn leven en oeuvre. Lucas Gassel schilderde landschappen met gewone mensen in hun dagelijkse bezigheden. De familie Gassel was een vooraanstaande familie. Telgen uit verschillende generaties ervan bleekden in Helmond vanaf het einde van de veertiende eeuw belangrijke bestuurlijke functies, waren prominente spelers in de handel en kende naast Lucas Gassel nog een schilder: zijn vader Jannen Thonisson van Gassel.

De auteurs willen Gassel, die rond zijn twintigste verhuisde naar Antwerpen en later naar Brussel, eer bewijzen in zijn geboortestad. Naast het verschijnen van dit boek, zou dat kunnen met het plaatsen van een borstbeeld op het Speelhuisplein. Ook wordt gedacht aan een expositie met attributen van opgravingen, gedaan op de hoek van de Markt en Ameidewal, waar Lucas Gassel gewoond heeft.

Het boek is te koop in de boekhandel en via info@heemkundekringhelmont.nl

Prijs € 25,00, voor leden van Heemkundekring Helmont € 17,50 (bij intekening, één boek per lid).

Louis van de Werff:
Dagboek van mijn vader

Frans van de Werff (1919-1985) heeft zijn hele leven op de Mierloseweg gewoond. Hij werkte als juwelier en horloger. Na de oorlog trouwde hij met Dien Houët, samen kregen ze drie kinderen, allen jongens. Frans en Dien overleden kort na elkaar in 1984 en 1985. Een door Frans bijgehouden dagboek lag jaren in een doos op zolder. Bij het opruimen kwam het tevoorschijn, waarna zoon Louis besloot om het tot een boek uit te werken.

Tachtig jaar geleden startte Frans van de Werff met zijn schrijfsels, hij deed dat dagelijks tot januari 1945. Het daaruit ontstane boek is een historisch juweel geworden en geeft een beeld van het leven in Helmond in de periode van 1939 tot 1945. Het is geen roman, maar een logboek dat door de auteur bewust in de ik-vorm is geschreven. Het is een boek met ervaringen, gezien vanuit het perspectief van zijn vader. De uitgave werd mede mogelijk gemaakt door Heemkundekring Helmont.

Het boek is verstrekt aan alle leden en te koop bij Boek en Kantoor De Ganzenveer. ISBN 978-90-903205-4-0. Prijs € 19,45

Wapenbord Arberg-Cortenbach

In Helmonds Heem nr. 40 stonden wij al eens uitgebreid stil bij het bijzondere wapenbord dat het interieur van ons kasteel siert. De Vlaamse genealoog Jean Marie Debois atendeerde ons erop dat hij in het verleden uitvoerig onderzoek heeft verricht naar dit bijzondere wapenbord en met name de genealogie van de geslachten Arberg en Cortenbach.

Dit paneel (200x220 cm) werd geschilderd door een onbekende kunstenaar in 1688 ter gelegenheid van het huwelijk van Albert Joseph van Arberg en Isabelle-Felicité van Cortenbach. Vooral het grote aantal kwartieren dat erop is afgebeeld is

(Foto: Jozef van den Broek, collectie RHCe)

uitzonderlijk. Maar liefst 32 wapens zijn afgebeeld met in het midden het eigenlijke alliantiewapen: links het wapen van Arberg en rechts dat van Cortenbach. Hieruit is op te maken dat beide geslachten verbonden waren met belangrijke adellijke huizen in de Nederlanden maar ook ver daarbuiten.

Bent u geïnteresseerd in meer informatie over dit wapenbord en de families Arberg en Cortenbach? Kijk dan op: www.heemkundekringhelmont.nl/Wapenbord-Arberg-Cortenbach.pdf

Jean Marie Debois heeft een groot aantal publicaties op zijn naam staan betreffende genealogie. Kijk hiervoor op: www.deboekmakerij.be

Helmond tijdens de eerste Wesselman

door Martin Geerts

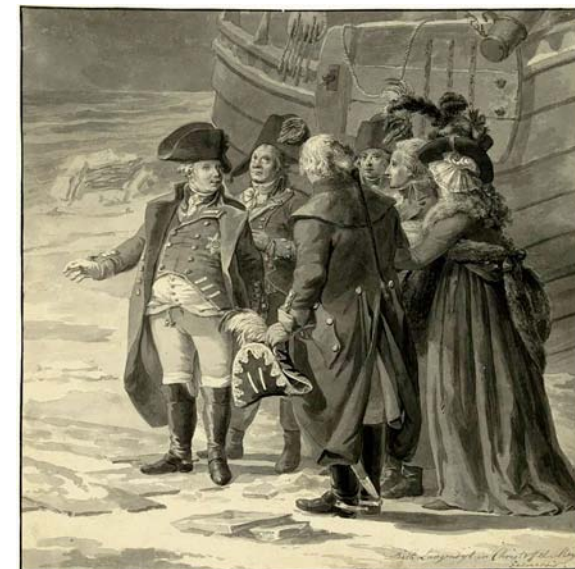
In 1781 kocht Carel Frederik Wesselman, van beroep muntmeester in Amsterdam en Utrecht, de heerlijkheid Helmond met het bijbehorende kasteel van Nicolas Antoine van Arberg. Carel Frederik wilde de heerlijke rechten die bij dit bezit hoorden, zoals het jacht- en visrecht weer in ere herstellen. Die rechten waren de afgelopen decennia een beetje in de vergetelheid geraakt want Nicolas van Arberg, militair bevelhebber en kamerheer aan het Hof in Brussel, heeft nooit in Helmond gewoond en liet het kasteel aftakelen. Het was overladen met hypotheek voor het vereffenen van zijn schulden.

Maar die heerlijke rechten van Wesselman, die hij met eigen jagers gewapenderhand probeerde af te dwingen, werden tot vreugde van de Helmonders in 1794 afgeschaft, toen de Fransen hier kwamen onder generaal Pichegru. In Helmond kwam een legerafdeling onder generaal Compère, die zijn intrek nam in het kasteel. De gewone soldaten kampeerden in het veld en de kerk werd een paardenstal. Stadhouder Willem V vluchtte naar Engeland. Het lokale bestuur in Helmond werd een 'municipal', een soort gemeenteraad. Alle leden van die raad waren katholiek.

Portret van Carel Frederik Wesselman I vervaardigd door François Xavier Joseph Jacquin in 1819. (collectie Museum Helmond)

Vanaf het strand van Scheveningen vertrekt stadhouder Willem V naar Engeland op 18 januari 1795. Aquarel van Dirk Langendijk en Christoffel Meijer (collectie Rijksmuseum Amsterdam)

Een nieuwe tijd brak aan. Naar voorbeeld en met militaire steun van Frankrijk werd de Bataafse Republiek gevormd, een republiek die van 1795 tot 1801 het grootste deel van het huidige Nederland omvatte en die in feite van Frankrijk afhankelijk was. Die steun en afhankelijkheid werd duur betaald. De Republiek moest tientallen miljoenen guldens betalen voor de Franse troepen die in Nederland gelegerd waren. In 1801 werd door Napoleon de naam Bataafsche Republiek veranderd in Bataafsch Gemenebest. De nieuwe grondwet, uit 1798, bepaalde dat overal waar de meeste mensen katholiek waren de kerken, die in 1648 van hen waren afgenomen, weer teruggegeven moesten worden. In 1800 telde Helmond binnen en buiten de wallen 2355 katholieken, 60 gereformeerden en één lutheraan. Dat betekende in Helmond dat de teruggave van de St. Lambertuskerk spoedig in volle gang werd gezet. Op 6 januari werd de kerk door de gereformeerden ontruimd. Dat was lastig voor die mensen want waar moesten ze nu naartoe om hun geloof uit te oefenen. Op het kasteel ontving Wesselman de predikant Albertus Scholten, die hem verzocht om daarvoor op het kasteel enige ruimte beschikbaar te willen stellen. Maar Wesselman weigerde. Ten einde raad besloot de predikant tot het vrijmaken van twee kamers in zijn eigen huis en vanaf 2 februari werden de

diensten daar voortgezet. Het kerkhof bij de St. Lambertuskerk werd algemene begraafplaats. De Hervormde Gemeente, die vóór 1816 nog Het Nederduitse Gereformeerde Kerkgenootschap heette, maakte geen gebruik van het aanbod tot overname van de kerkelijke goederen zoals orgel, preekstoel, stoelen en banken. Het leven ging door!

Gedurende de winter, dat was al eeuwen zo, stond de omgeving onder water. De rivier de Aa overstroomde de beemden. Veel wei- en bouwlanden en de wegen die naar de volkrijke gehuchten in de omgeving leidden, waren moeilijk te bereiken. De weg van het Groenewoud naar de Oliemolen was bijna onbegaanbaar, net als de wegen naar Binderen, de Zandstraat, de Lieropse Dijk, het Smalstraatje en de Bakelsedijk. De Helmondse watermolen, ten noorden van de stad gelegen, was het hele jaar in bedrijf. Hij was te bereiken vanaf de Veespoort. Vanaf die poort, liep buiten

langs de stadsgracht al eeuwenlang de Molendijk, de enige weg uit de stad naar de watermolen en naar de in de nabijheid daarvan gelegen boerderij en woonhuizen. Een zijtak van de Aa liep onder de naam van Ameide buiten om de stad heen. Over de Ameide lagen zeven bruggen, waarvan drie stenen boogbruggen. Midden in de Veestraat lag een stenen brug over de Aa. Op de Markt stonden lindebomen, palen en zitbanken en er hingen ook twee borden waarop de prijs van de granen en van het brood stonden aangegeven. De vrijheidsboom die daar stond, als bewijs dat de Helmonders blij waren toen de Fransen kwamen, had een vaste plaats ingenomen en er stond een hekwerk omheen. Het was verboden daar paarden of ossen aan vast te binden. Iedereen die op de Markt kwam moest met zijn kar aan de kant van de weg gaan staan om ruimte te maken voor andere karren. Die mochten ook niet ingespannen blijven. Je mocht geen wagens, karren of rijtuiggen op straat zetten of laten staan, tenzij met één wiel in de goot of in de “zoel”. Het was wel toegestaan een voertuig voor een huis te zetten als er tot 22.00 uur een licht voor de vensters werd geplaatst. Schenken of beenderen van runderen of van ander vee op straat gooien was verboden en op het kerkhof of andere publieke plaatsen kon dat evenmin worden toegestaan. De openbare weg was ook niet de plaats waar de veren van pluimvee, duiven, ganzen of ander gevogelte neergegoooid mochten worden.

Helmond werd door de Fransen gesommeerd ruimtes ter beschikking te stellen om te dienen als magazijn, bakkerij, slachterij en distributieplaats voor het leger. Ook moest er gezorgd worden voor transportmiddelen voor de

aanvoer van goederen naar de legerplaats van de Franse troepen, die in de buurt van Eindhoven zou komen. Maar het blijkt dat maar zestig tot zeventig mensen in Helmond in het bezit waren van een paard en een kar. Het kon niet anders dan dat de diensten per toerbeurt werden verleend. We weten dat Adriaan van Tilburg tien karrenvrachten met Franse militairen naar Deurne verzorgde. Dat waren soldaten uit het hospitaal van de Bataafsche Armée, een hospitaal dat geen vaste plaats had en dat druk heen en weer trok. Wilbert Wetten maakte zeven ritten en Gerrit Raijmakers twee. Een detachement van de Bataafse Cavalerie bezocht de stad en controleerde de gang van zaken. Kost, drank, inwoning, hooi en haver voor dat legeronderdeel kwamen allemaal voor rekening van de inwoners van Helmond. Het waren onrustige tijden en er werd besloten tweemaal in de week een nachtwacht op de been te brengen van acht man sterk en voorzien van een goede gangbare snaphaan of een ander schietgeweer. De nachtroeper was eveneens met een geweer uitgerust ook al droeg hij een sabel aan de portepée, dat was een versiering in de vorm van een band die om het gevest van de sabel was geknoopt.

In 1802 werd ter voorkoming van schaarste aan brood aan de ingezetenen gevraagd hoeveel rogge zij nog te missen hadden. Maar dat had weinig zin, want tijdens de passage van de Franse troepen moesten de bakkers al hun brood afstaan aan het leger. Dat was nog niet alles, want om het recht te handhaven en ter beveiliging van de ingezetenen werd er van tijd tot tijd door militairen gepatrouilleerd. Kost, drank en logies voor die mensen en het voer voor hun paarden kwamen ook voor rekening van de stad.

Een paar jaar later schreef het gemeentebestuur van Helmond aan het Gewestelijk Bestuur van Brabant over de armoedige toestand van de stad. Helmond was immers uitgenodigd om deel te nemen aan het bevaarbaar maken van de rivier de Aa tussen 's-Hertogenbosch en Veghel. Daar zou ook nog het stuk van Veghel naar Helmond bijkomen, maar dat zou op een later tijdstip gebeuren. Er zou een subsidie van tweeënzeventigduizend gulden aangeboden worden aan Den Bosch, Berlicum, Den Dungen, Heeswijk, Dinther, Veghel, Schijndel, Erp, Beek en Donk, Aarle-Rixtel en Helmond.

Die subsidie gold voor de jaren 1805 tot 1809. De stad informeerde toen naar het bedrag dat voor het deel Veghel-Helmond beschikbaar zou komen en omdat er nog geen begin was gemaakt met de opnemings van het werk en de kosten-

begroting verzocht de stad om alles zo uit te voeren dat Helmond ook meteen van de nieuwe verbinding gebruik zou kunnen maken. Want alleen een bevaarbaar kanaal van Den Bosch naar Helmond zou de arme stad uit haar armoedige toestand kunnen redden. Het stadsbestuur hier wilde alles bijdragen wat mogelijk was, maar er werd geen enkel nut verwacht van een bevaarbare Aa tot Veghel. De stad zei dan ook af te zien van deelname in deze onderneming. Het standpunt van Helmond was duidelijk. Helder was ook het beeld dat in 1806 van de stad gegeven werd. Daarin stond dat men ten aanzien van de armen in Helmond gerust kon stellen dat er in het gehele koninkrijk geen plaats was waar zo'n financiële ellende was als in Helmond. Het aantal behoeftigen uit de armenkas had de verbazende hoogte van 925 mensen bereikt. Omdat het armenfonds niet genoeg geld had om

Gouache van het Helmondse kasteel kort na 1800. De maker is Mattheus Derk Knip. (collectie Museum Helmond)

Spotprent naar aanleiding van de aanstelling van Lodewijk Napoleon als koning van Holland, juni 1806. Op de voorgrond zit zijn oudste zoon Napoleon Karel Bonaparte, de kroonprins.

al die armoedzaaiers te ondersteunen had het gemeentebestuur aan ruim tachtig van de meest hulpbehoevende mensen vergunning verleend om eenmaal per week huis aan huis te gaan bedelen. Als bewijs voor die vergunning kregen zij een koperen schildje met het stadswapen dat zij op hun borst moesten spelden. Die mensen gingen ook bedelen in de omliggende dorpen.

En dan te bedenken dat Helmond voorheen een heel bloeiende stad was geweest waar de inwoners sinds eeuwen hun voornaamste bestaan hadden gevonden in de weverijen. Totdat de Helmondse textielhandel zich verplaatste naar Haarlem. Later bloeide de linnennijverheid wel weer op maar dat maakte

geen einde aan de armoede. De meeste weversgezinnen moesten de kost bij elkaar bedelen. Ze verdienden vier à vijf stuivers per dag terwijl een brood ruim zeven stuivers kostte. In 1806 maakte het Bataafsch Gemenebest plaats voor het koninkrijk Holland met als koning Lodewijk Napoleon Bonaparte, ook wel Lodewijk de Goede genoemd of het Konijn van Nederland. Op 23 juni hield hij zijn officiële intocht in Den Haag. In Helmond vorderde de commandant van het Corps Koninklijke Hollandsche Gens - d'Armes, kolonel Van Wiedenkiller, verblijf. Helaas was er geen geschikt onderkomen te vinden en moest het gemeentebestuur overgaan tot inkwartiering. Er werd alles aan gedaan om aan de wensen van hogerhand tegemoet te komen.

Eind maart 1809 kreeg het gemeentebestuur van de kwartierschout, dat was de hoogste functionaris in het kwartier Peelland, te horen dat koning Lodewijk Napoleon Helmond zou komen bezoeken. Er werd meteen een commissie gevormd die de nodige voorbereidingen moest treffen. Er moest gezorgd worden voor erebogen, voor het nodige vlagvertoon, het luiden van de klokken en het bespelen van het carillon. De commissie kreeg ook opdracht om de sterkte van de vier schutterijen van de stad op tenminste vijftig man te brengen. Op 16 april was het zover. Na de nacht te hebben doorgebracht op kasteel Croy kwam de koning naar Helmond. Tijdens de audiëntie op het kasteel verscheen ook predikant Albert Scholten. Het gesprek met de koning ging al snel over de ongelukkige situatie waarin de gereformeerde gemeente zich bevond, wat betreft de huisvesting. De diensten werden nog

steeds gedaan in twee vertrekken van het huis van de predikant. De koning en de dominee spraken over de bouw van een nieuwe kerk voor de Nederduitse Gereformeerde Kerkgenootschap. De koning gaf zesduizend gulden voor een nieuw kerkgebouw in de Kerkstraat, op de plaats waar de oude roomse (schuur) kerk was afgebroken. Op 25 augustus 1811 werd die kerk ingewijd. Lodewijk Napoleon bleef maar tot 1810, want toen werd hij teruggeroepen en werd het koninkrijk Holland ingelijfd bij Frankrijk. Met trommelslag in de straten en uithoeken van Helmond werd er aan de inwoners bekend gemaakt dat er ten behoeve van het Franse legerhospitaal lakens en dekens ingeleverd moesten worden. Ze kregen ook te horen dat ze inkwartiering konden verwachten.

Er kwam weer een geheel nieuwe bestuursorganisatie. Helmond werd ingedeeld bij het arrondissement (een soort provincie) Eindhoven en in de stad ging een "maire" het hoogste gezag bekleden.

Op 17 augustus 1920 trouwde freule Emilie Wesselman met jonkheer Herman Trip in de Nederlands Hervormde Kerk in Helmond. Deze kerk kon gebouwd worden mede door financiële hulp van Lodewijk Napoleon. (collectie Museum Helmond)

In Helmond werd dat de oudste zoon van Wesselman, Carel Frederik II. Zo wist de familie Wesselman zijn greep op de stad, die in de Bataafse tijd min of meer was verdwenen, terug te krijgen en het kasteel zijn oude luister als bestuurlijk centrum terug te geven. Carel Frederik II werd ook aangewezen om een onderzoek in te stellen naar het nog niet voltooide werk aan het Grand Canal du Nord. Dat was het kanaal dat een verbinding moest gaan vormen tussen Antwerpen, Venlo en Neuss. Dat kanaal was zo goed als klaar, maar is nooit voltooid. De Nederlanders vreesden door dat kanaal hun monopolie op de Maas- en Rijnhandel te verliezen en men wist Napoleon ervan te overtuigen dat het beter was om dat kanaalproject neer te leggen. Toen Napoleon in 1813 verslagen was kwam Willem Frederik, de zoon van stadhouder Willem V, als koning Willem I naar Nederland. Maar de stad Helmond en haar inwoners werden daar niet beter van. Gingen de goederen toen niet meer naar de Franse troepen, anderen namen hun plaats in.

Op 28 januari werden tarwe, jenever, rogge, hooi, stro, takkenbossen, haver en dergelijke vervoerd naar het magazijn in Eindhoven. Dat was allemaal bestemd voor de Russische en Pruisische legers. De stad had inmiddels al kennis gemaakt met de Kozakken. Die vorderden vijfhonderd ellen laken en toen ze die niet konden krijgen wilden ze zeventienhonderd daalders. Daar hadden ze ook niet genoeg aan en toen braken ze de kas in het stadhuis open en wilden daarna bij de burgers gaan plunderen. Wesselman wist hen daarvan te weerhouden door hen een plaatsvervangend bedrag van honderd daalders te geven en nog eens vijftig guldens uit eigen zak. Onvoorstelbaar groot zijn de lasten als in juni achtduizend zeshonderdvijftig soldaten en vijftienhonderdveertig paarden in de stad overnachten. Dat waren de troepen van de hertog van Brunswijk. Toen eindelijk al dat oorlogsgebeuren achter de rug was, ging de stad orde op zaken stellen. De ingezetenen ontvingen alsnog betaling voor de gedane leveranties aan de militairen van Brunswijk, de stenen brug in de Veestraat werd vernieuwd en bij de watermolen werd een noodbrug over de Aa gelegd.

Het was 6 juni 1815 toen koning Willem I in Maastricht het besluit nam om de plannen tot het bevaarbaar maken van de rivier de Aa weer te laten onderzoeken. Hij gaf de directeur-generaal van Waterstaat opdracht om daarvoor een nieuw gedetailleerd en gemotiveerd ontwerp te maken, waarop uiteindelijk beslist zou worden. Het was ook in dit jaar dat Helmond aan de koning verzocht om weer een dorp te mogen worden. De steden hadden namelijk een grotere autonomie gekregen terwijl de plattelandsgemeenten onder toezicht kwamen van een

districtscommissaris. Carel Frederik II Wesselman was dat en als Helmond een dorp was kon hij daar dus invloed uit blijven oefenen. Dat lukte, maar na de Grondwet van 1848 en de Gemeentewet van 1851 is het verschil tussen dorpen en steden definitief komen te vervallen. In de herfst van het jaar 1816 meldde de kolonel van de Generale Staf, Behr, zich bij Carel Frederik II Wesselman om over dat onderwerp, een bevaarbare Aa, te praten. Daar werd de relatie gelegd tussen die twee mannen waarvan de namen verbonden zouden blijven aan de Zuid-Willemsvaart.

In vervolg op dat gesprek werd op het kasteel door vader en zoon Wesselman volop van gedachten gewisseld en werden plannen gemaakt voor een kanaal van Maastricht naar 's-Hertogenbosch. Er zouden onder andere negentien sluizen nodig zijn met elk een verval van twee ellen. Alleen zou die van Helmond wat minder en die ene in het kanaal te Nederweert wat meer dan vier ellen moeten zijn. Zij werkten de plannen verder uit, plannen waar de stad geen weet van had. Er stonden voor Helmond immers andere punten op het programma, die zeker zo belangrijk waren, zoals de benoeming van armmeesters en het overleg met de bakkers in verband met de blijvende schaarste aan rogge. Ook moesten diverse straten worden opgeknapt. Wesselman leverde daarvoor tweehonderd karren zand. In de Aarlesestraat bijvoorbeeld werden de karrensporen vlak gemaakt en de Steenweg die wat voorname was werd opgeknapt met steengruis en aarde.

Maar de plannen voor het kanaal lagen niet stil. In maart 1816 verscheen hierover een schriftelijk bericht van

Portret van Carel Frederik Wesselman II vervaardigd door François Xavier Joseph Jacquim in 1819. (collectie Museum Helmond)

kolonel Behr en kort daarna een uiteenzetting van het Brabantse Statenlid Carel Frederik II Wesselman. Naar aanleiding van die verslagen bracht de inspecteur-generaal van Waterstaat, A.F. Goudriaan in 1819 een gedetailleerd rapport uit dat de grondslag werd van de waterverbinding 's-Hertogenbosch-Maastricht. Helemaal volgens het idee van Wesselman kreeg de aanleg van het kanaal door het stroomgebied van de Aa de voorkeur boven dat van de rivier de Dommel. De kosten van het bijna 123 km lange kanaal, uitgerust met negentien schutsluizen waren geraamd op 3.700.000 gulden. Eindhoven en Roermond deden pogingen om het tracé alsnog langs hun stad te buigen of de Maas als grote waterverbinding te kiezen. Maar zij slaagden daar niet in. De aanleg van het kanaal betekende vooral meten, boren, proefheien en bodemonderzoek. De grond

Familiewapen van Wesselman (Wikipedia)

moest onteigend worden, er moesten piketpaaltjes geslagen worden en bebouwing en akkers moesten verwijderd worden.

Het werk gebeurde via een indeling in percelen. Er waren er zestien die allemaal weer verdeeld waren in secties van vijfhonderd meter. Per sectie waren ploegen bezig van twintig mannen en twaalf kruiters onder leiding van een putbaas. Tussen de percelen werden dammen aangelegd. Het water werd afgevoerd door middel van pompen, die dag en nacht door paarden werden aangedreven. Zo kon er droog gespit worden en de grond in manden gedaan, waarmee de oever werd opgehoogd. Als het te hoog was droegen vrouwen de manden omhoog. De werkzaamheden duurden van 1822 tot 1826 en stonden onder leiding van hoofdingenieur B.H. Goudriaan, de zoon van de ontwerper. Op 11 mei 1825 werd het gedeelte van de Zuid-Willemsvaart tussen Den Bosch en Helmond in gebruik genomen. De scheepvaart kwam op gang, wat een economische opleving zou betekenen voor de stad, en in dat jaar volgde Carel Frederik II zijn vader op als Heer van Helmond.

Bronnen:

- Van Helmont te Helmond, J.M.Th. Verschuieren
- Het Helmond Boek, Henk Roosenboom
- Wikipedia

Van chirurgijn naar chirurgie

door Hans Vogels

In de middeleeuwen, de tijd waarin vrijwel de meeste steden tot ontwikkeling kwamen, ontstond de behoefte aan instellingen waarin zieken en behoeftigen konden worden opgenomen en waar rondzwerfende lieden tijdelijk onderdak konden krijgen. De inrichtingen waarin de lijdende mens belangeloos werd opgenomen en verpleegd, werden als Godshuizen aangeduid.

Tot de Godshuizen behoorden leproos- en pesthuizen, maar ook weeshuizen, rustoorden en hofjes werden hiertoe gerekend, evenals het proveniershuis, een wooncomplex waar men zich voor een eenmalig bedrag kon inkopen en vervolgens levenslang kost en inwoning genoot. Zodra in een buurt handel ontstond en kooplieden verschenen, hadden zij, die niet over een slaappleaats beschikten, onderdak nodig. Vandaar dat in de steden, vlak vóór of bij de hoofdpoort, een gasthuis werd gesticht. Onder toezicht van de kerk hadden vreemdelingen er voor enige dagen een bed voor zichzelf, een stal voor paard, os of ezel en verpleging in geval van ziekte. Er ontstonden ook gasthuizen met een aparte ruimte voor arme lieden, die er maximaal drie dagen mochten verblijven. Van de inrichtingen werd vaak misbruikt gemaakt, waardoor bestuurders werden gedwongen ze voor een bepaalde tijd of zelfs voorgoed te sluiten. De regenten, in

casu de Heilige Geestmeesters, hielden toezicht op de instellingen die van aard veranderden toen de herbergen in zwang raakten. De zogeheten hospitiums begonnen steeds meer op klinieken te lijken. Helmond had al in de veertiende eeuw zo'n inrichting. Het stond ter hoogte van de Kamstraat en werd het gasthuishof genoemd.

Ook al waren er in die tijd universiteiten waar artseneij werd gedoceerd, toch hielden de genezers zich grotendeels met kruiden bezig, al werd er wel op de anatomie van het menselijk lichaam gestudeerd. Niettemin werd de heelkunde uitgevoerd door chirurgijns die in ontstekingen sneden, ledematen spalkten of amputeerden en aderlatingen verrichtten. Zij hielden zich voornamelijk bezig met zaken waarbij bloed vloede. De meesten waren eenvoudige mannen, die enige medische kennis hadden vergaard. Naast kwakzalvers waren er ook genees-

joffers, vrouwen die medische adviezen gaven, al was het hen ten strengste verboden geneeskundige handelingen te verrichten. Voor vrouwen met kennis van borstaandoeningen werd een uitzondering gemaakt. Er is een tijd geweest dat heelkunde niet meer aan de universiteiten gedoceerd mocht worden, derhalve werd de chirurgie door barbiers en bedienden uitgevoerd. De beroepen barbier, wondheler en chirurgijn waren dan ook vrijwel synoniem.

Nieuwe gasthuis

In 1439 werd het gasthuishof verplaatst naar het Binderseind, toen nog Kloostereind geheten. Het nieuwe gasthuis bestond uit twee gebouwen. In het kleinste huisden de 'gasthuismeesteren',

het grootste was bestemd voor hen die verzorging nodig hadden. Daarom werd gesproken over het grote en het kleine gasthuis. Hoe het eruitzag is ongewis, maar het interieur valt wel te schetsen. Veelal bestond een gasthuis uit één ruimte met een ziende bekapping en hoog aangebrachte ramen. Aan weerszijde van de ruimte stond een rij bedden waarboven legplanken waren aangebracht. Naast de onmisbare pispot, stonden daarop de tinnen kroezen en eetschotels. De zaal had een stenen vloer, de wanden waren gekalkt of met tegels bezet ter wering van ongedierte.

In een hospitium had de chirurgijn een eigen verbandzaal, hij werd geassisteerd door zaalknechts of zaalmeiden.

Een kwakzalver aan het werk. Olieverfschilderij van Jan Havickszoon Steen geschilderd circa 1650. (collectie Rijksmuseum Amsterdam)

Er bestond een training waar hij het vak leerde, de patiënt was het oefenmateriaal. De cursist nam ook deel aan anatomielessen waarbij terechtgestelde misdadigers werden ontleed. Veelvoorkomende handelingen waren nog steeds aderlatingen, wondverzorging en de zorg voor botbreuken. Laudanum (tinctuur van opium) en alcohol werden als verdovingsmiddel gebruikt.

Niettemin was de medische kennis nog steeds gering. Men had geen notie van ziektesymptomen. Behalve dat wat zieken over hun gesteldheid aangaven, waren er geen andere hulpmiddelen dan het voelen van de pols en het bekijken van de urine. Het piskijken was, om zo te zeggen, een ritueel. De middel-

euwse geneesheer wordt dan ook vaak afgebeeld met een urinaal in de hand. Behandelingen bestonden enkel uit het voorschrijven van dieet- en leefregels, laxaties en het smeren van kruiden op de huid, die de urinevloed en het zweten bevorderden, dan wel de pijn verzachtten. De oorzaak van ziekten werd gezocht in een scheve verhouding tussen de lichaams-sappen bloed, slijm, gele gal en zwarte gal, die de gesteldheid van het lichaam zouden bepalen. Toch werden er, onder een lichte narcose, primitieve operaties uitgevoerd met niet-gedesinfecteerde instrumenten. Het waren zeer riskante ingrepen, die slechts weinigen overleefden.

Het nieuwe gasthuis bleef tot in de achttiende eeuw bestaan. Een eeuw eerder was het nog een inrichting 'daer d'aermen siecken ontfangen ende ghetracteert worden', maar rond 1700 werden er hulpbehoevende gezinnen in ondergebracht. Omstreeks 1750 bleken de gebouwen zodanig in verval te zijn geraakt dat herstel niet meer mogelijk was, daarom werden ze gesloten. Zieken werden door de Heilige Geestmeesters bij burgers ondergebracht. Het grote gasthuis werd afgebroken. Het kleine, met de daarbij behorende wei- en akkerlanden, publiekelijk verkocht.

Een piskijker was vergelijkbaar met een geneesheer of kwakzalver. In ieder geval iemand die uit het ochtendwater kon opmaken welke ziekte de betreffende persoon onder de leden had. (Gerard Dou, 1653, collectie Kunsthistorische Museum, Wenen)

Apotheken en heelmeesters

De apotheken van die tijd leverden weliswaar bescheiden medicijnen, doch hoofdzakelijk kruiden en etenswaren. Alles wat tot de bereiding van spijzen behoorde, werd door de apotheker geleverd. Ze handelden zelfs in wijn, maar brouwen daarnaast door artsen aanbevolen middelen. Hun vakkennis ging over van leermeester op leerling. In verreweg de meeste gevallen was dat van vader op zoon. Een apotheker moest significante kennis van kruiden hebben, omdat die algemeen werden gebruikt als remedie tegen pijn en ongemak. Ook moest hij een analyse kunnen maken van voedsel, omdat mensen vaak ziek werden van (nagenoeg) bedorven

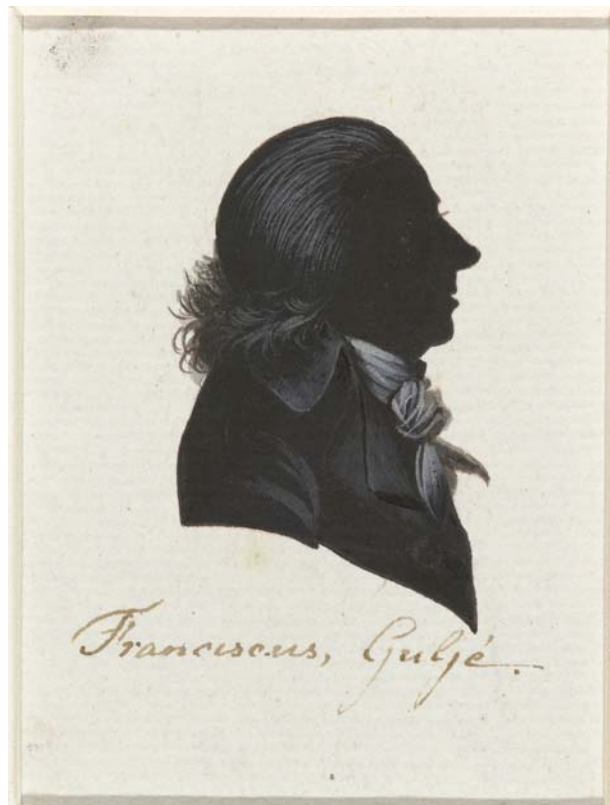
etenswaren. Er werd vaak om een middel tegen bleekheid of hoofd- en kiespijn gevraagd. Aan bleek uitzienende mensen werd frequent roestwater verstrekt, in de veronderstelling dat zij aan bloedarmoede leden en dus meer ijzer in hun bloed nodig hadden.

Apothekers droegen een ambtsgevaad. In het openbaar vertoonden ze zich getabberd, gemanteld en gebekt. Ze werden evenals de chirurgijns en barbiers 'meester' genoemd en alom gerespecteerd. Enige kennis van de oude farmaceuten is bewaard gebleven. Enkele tegenwoordige remedies komen voort uit hun kennis, zoals het gebruik van knoflook voor een goede spijsvertering.

Het ontstaan van het beroep van apotheker zou ontstaan zijn na de mislukte vergiftiging van keizer Frederik II (1194-1250) door zijn lijfarts. De keizer concludeerde dat het beter was, dat degene die de medicijnen voorschreef, die niet zelf mocht maken. In 1240 werd dit wettelijk vastgelegd en ontstond het beroep van apotheker. (aquarel Anton Pieck)

De eerste heelmeeester die zich in Helmond vestigde, was de uit Delft afkomstige dokter Cornelius Boesdonck. Hij schreef aan de beide burgemeesters, schepenen en geestelijke stand, dat hij bereid was zich in Helmond te vestigen om de armenpraktijk op zich te nemen, mits hij van de stadslasten verschoond zou blijven. Die vrijdom werd hem verleend voor een periode van drie jaar. Boesdonck overleed niet lang daarna. Zijn functie werd overgenomen door Hendrik Canter, maar ook hij stierf vrij jong. Hierna settelde zich de geboren Helmonder Johan van den Grotenacker. Na diens overlijden volgde zijn zoon Theodorus Johannes hem als arts op. Deze maakte zich zeer verdienstelijk

Dr. Petrus Franciscus Guljé was niet alleen geneeskundige, maar van 1786 tot 1787 ook burgemeester van Helmond en tevens enige jaren lid van de Helmondse municipaliteit. De tekening in Oost-Indische inkt is waarschijnlijk gemaakt door Hausdorff in 1799. (collectie Rijksmuseum Amsterdam)

tijdens 'de roode loop' epidemie, die Helmond rond 1740 teisterde. Tal van mensen werden getroffen door 'zeer *vehemente overgaande brandende koortse*'. Het stadsbestuur besloot voedsel voor hen te bereiden, wat gebeurde onder toezicht van doctor van den Grotenacker en de chirurgijn Berings.

Artsen en chirurgen

De armenpraktijk werd nadien voortgezet door dokter Petrus Franciscus Guljé. Hij was niet alleen geneeskundige, maar ook enige jaren burgemeester van Helmond. Tevens maakte hij deel uit van de municipaliteit en van de vergadering van provisionele representanten van het Volk van Brabant. Zijn zoon volgde hem op, maar verkoos zijn carrière voort te zetten in Oirschot. Daarna praktiseerde de uit Nederweert afkomstige Antionius Konings als medicinale dokter, verloskundige en chirurg.

Guljé coöpereerde met Joannes Baptista Beels, die zich als geneeskundige in Helmond had gevestigd en dat bleef tot zijn dood in 1805.

Twee van zijn zonen volgden hun vader als arts op, maar geen van hen nam zijn praktijk over. De oudste, Theodoor Nicolaas, vestigde zich in Breda. Zijn naam blijft in herinnering, omdat hij vóór zijn overlijden een schikking trof tot de stichting van de nog steeds bestaande Beelsfundatie, die steun biedt aan Helmondse nooddruftige gezinnen en personen. Van 1813 tot 1827 werkte ook dokter Regnerus Donkers in Helmond. De in Duisburg gepromoveerde doctor in de genees-, heel- en verloskunde, had zich tevens gespecialiseerd in oogziekten. Donkers mocht uit handen van burgemeester Jan Jacob van der Foelaart een onderscheiding ontvangen, wegens zijn ijver voor de inenting tegen koepokken, een virale en zeer besmettelijke runderziekte die verwant is aan de bij mensen voorkomende pokken of variola.

Nieuwe tijd

Tot 1838 was Helmond verstoken van een medische instelling. Het gasthuis was ontmanteld en tot nieuwbouw was nimmer overgegaan. Op stadskosten waren artsen aangesteld die zieken thuis visiteerden. Als zieken permanente zorg nodig hadden, dan werden zij bij afmijning overgedragen aan derden die, in eigen huis en tegen een geldelijke vergoeding, de verpleging op zich namen. Dat beeld veranderde toen Helmond een nieuwe start maakte met de behandeling van zieken. Voor dit doel was een deel van het klooster op de Markt omgebouwd tot geneeskundige inrichting. Door een donatie van een arts kon een extra ziekenzaal worden ingericht.

Door verbeterde laboratorium-technieken en scheikundige kennis, was

de geneeskunde in een ware stroomversnelling geraakt. Verouderde ideeën over infecties waren vervangen door kunde op het gebied van bacteriologie en virologie. Er waren specialismen ontstaan, waarbij artsen zich toelegden op één bepaalde tak van de medische wetenschap. De chirurgische ingrepen verbeterden en er ontstonden speciale vakgebieden. Antonie van Leeuwenhoek had bacteriën en micro-organismen ontdekt en Louis Pasteur het belang van steriliseren en desinfecteren aangetoond. Het betekende een revolutie in de geneeskunde. Het aantal sterfgevallen door kraamvrouwenkoorts werd beperkt, omdat verloskundigen hun handen desinfecteerden. Er werden medicijnen ontwikkeld en ontdekt hoe ziekten met een strikte persoonlijke hygiëne voorkomen konden worden. Een grote stap was de antibacteriële stof penicilline, die de microbioloog Alexander Fleming in 1928 ontdekte.

Aan het begin van de twintigste eeuw werd tot de oprichting van een beter geoutilleerde kliniek besloten. Rond 1900 verrees het Sint Antoniusgasthuis, bestemd voor medische en verpleegkundige hulp voor zieken en bejaarden, zonder onderscheid van godsdienst. Tot aan de twintigste eeuw bleef de geneeskunde nog wel verbonden met de kerk. Tot die tijd was kerkelijke toestemming nodig voor het toedienen van medicijnen of het uitvoeren van een operatie.

Bronnen:

- G.A. Lindeboom, Geschiedenis van de medische wetenschap in Nederland.
- Jac Heeren, Ziekenverpleging in vroeger tijd.
- Wikipedia, de vrije encyclopedie.

Hotel De Zwaan en de Helmondse Markt rond 1850

door Giel van Hooff

De Markt is, ook in Helmond, al eeuwenlang het centrum van de stad. Niet alleen vanwege de ligging maar ook wegens de economische en bestuurlijke activiteiten die er plaatsvonden. Diverse ambachtsbedrijven hadden hier hun onderkomen, winkels en horeca waren er gevestigd en ook het bestuurscentrum, het stadhuis, was rond 1850 aan de Markt. Meteen naast dit huis der stad, de voormalige herberg De Wildeman, was een van de oudst bekende logementen gelegen, genaamd De Zwaan. De naam is wat verwarrend want ook het aan de zuidelijke kant van de Markt gelegen huis met de luts voerde deze naam. Maar de Zwaan aan de westkant van de Markt was een soort hotel, waarvan ik onlangs een nog onbekende steendruk op internet vond. Reden om eens dieper in de geschiedenis te duiken, die we oppakken bij het eind van de 18e eeuw, toen het in bezit kwam en geëxploiteerd werd door Jan de Vocht en Wilhelmina Verhoijnsen.

De Vocht

Een van de nieuwkomers in het stadje Helmond eind 18de eeuw was een zekere Jo(h)annes De Vocht, een kousenwever geboren in 1762 te Arendonk. Rond zijn 25ste bevindt hij zich in Helmond waar hij in 1789 trouwde met Wilhelmina Verhoijnsen (1761-1842). Wilhelmina kwam uit een goei Helmondse familie, haar ouders Jacobus Verhoijnsen en Joanna van Haandel woonden aan de Markt waar

ze een huis bezaten. Vader Verhoijnsen was evenals zijn schoonzoon import en ongeveer veertig jaar eerder vanuit Asten in Helmond beland en geslaagd als kastelein. Haar moeder was wel een geboren en getogen Helmondse. Beiden zouden het huwelijk van dochter Wilhelmina niet meer meemaken. Jacobus overleed begin 1789, Joanna vier jaar eerder. Wilhelmina nam met Jan de Vocht intrek in haar ouderlijk huis. Met zijn huwelijk was Jan

Een uitsnede uit de Kadasterkaart van 1832 waarop de percelen ten noorden van het stadhuis zijn aangegeven. Duidelijk is te zien dat het om zeer diepe percelen gaat. Het hotel op nummer 72 heeft een grote aanbouw achter. De naast elkaar gelegen panden op de nummers 72 en 78 zijn aan de achterzijde met elkaar verbonden.

de Vocht meteen aangetrouwd met een van de meest vooraanstaande families in Helmond. Zijn zwager Petrus Verhoijnsen was een vooraanstaand politicus tijdens de Bataafs-Franse periode, onder meer een van de leden van de eerstgekozen volksvertegenwoordiging, in 1796.

Het ouderlijke huis van Wilhelmina, de Markt 31, droeg van oudsher de naam De Lely. Het was rond 1755 overgegaan van Andries van Haandel op zijn schoonzoon Jacobus Verhoijnsen waarna het bezit vervolgens overging naar diens schoonzoon, Jan de Vocht dus. Deze verwierf

Pentekening van de Markt in Helmond door Cornelis Pronk uit 1732. Rechts is het stadhuis te zien en uiterst rechts (met de trapgevel) het pand De Lely. (collectie Rijksmuseum Amsterdam)

De oudst bewaarde foto van het westelijke deel van de Markt, met daarop centraal het stadhuis. Dat was al lange tijd hier gevestigd maar werd in 1860 vergroot en gemoderniseerd, waarvan het resultaat hier te zien is. Ten noorden ligt het hotel Van Oppen/Tielen, maar een opschrift ontbreekt. Het huis ten zuiden is in 1865 vervangen door een groot nieuw pand, gebouwd in opdracht van de notaris Sassen. De foto is dus omstreeks 1863 gemaakt. (RHCE, fotonummer 104234).

rond 1790 ook het ermee verbonden naastgelegen pand, Markt 33, dat de fraaie naam De Gulden Cop droeg, waar hij zijn kousenfabriek vestigde. Wanneer de naam de Zwaan in zwang kwam voor het logement, is onbekend. Jan was een ondernemend type die, zoals toen gebruikelijk, er diverse beroepen op nahield en daarnaast ook nog actief was in het openbare leven. Hij was werkzaam in zijn oude stiel als kousenwever maar onder meer ook voerman en kastelein, op zich geen onlogische combinatie, logement en stalling. In feite zette het paar dus de nering van de (schoon)ouders voort. In de periode van de Franse overheersing was De Vocht gecommiteerde van het

stadsbestuur en lid van het plaatselijk ontvangstcomité van Lodewijk Napoleon, in 1809. Vanaf 1812 was hij raadslid. Hij boerde niet slecht, zijn inkomen werd in 1812 geschat op 1500 gulden, waarmee hij bijvoorbeeld nog boven diverse weef-fabrikanten zat.

Jan deed rond 1825 zijn kousen-fabriek (de kousen werden op aparte weefgetouwen in een centraal werklokaal geweven) over aan zijn zoon Joachim. De Vocht Sr. boerde verder als bouwman ofwel boer maar lijkt tot zijn dood – hij werd 82 jaar oud – ook nog altijd zijn logement beheerd te hebben. Hij overleed in 1844, twee jaar na zijn vrouw. Het

echtpaar De Vocht-Verhoijsen kreeg acht kinderen, van wie bijna allen de volwassen leeftijd bereikten, voor die tijd redelijk uitzonderlijk. De levensloop van deze allen valt buiten bestek van dit artikel. Alle vier de zonen hadden een voornaam die niet alleen met een J begint maar verder ook wel erg op elkaar lijken, wat het voor de tijdgenoot wellicht maar voor de latere onderzoeker zeker wat verwarrend maakt. Na Joachim (1792-1871) (een eerdergeborene overleed een paar maanden voor hem) volgden nog de broers Jacobus (Helmond, 1793- Turnhout 1866) (die een priesteropleiding volgde), Jan Baptist (Helmond 1789-1878) en Joannes (1805-<1844). De broers hadden drie zussen en een van hen is de belangrijkste voor het vervolg van dit verhaal.

De Zwaan

Het beheer van De Zwaan was in handen van Jan, vermoedelijk bijgestaan door zijn huisgenoten, zijn vrouw en dochters en verder dienstpersoneel. Het gezin De Vocht woonde immers in hetzelfde pand. De jongste dochter, Maria Helena (geboren in 1802) bleef lang ongetrouwd totdat zij in 1838 in het huwelijk trad met de logementhouder Levinus van Oppen. Vermoedelijk kenden zij elkaar vanuit het horeca-wezen. Van Oppen (in 1809 geboren te Middelburg in een gezin van logement-houders) was als jongeman in Eindhoven terecht gekomen. In 1830 was hij daar in dienst van de logementhouder Lambert van Asten, aan de Regtestraat. Hij is nog in Eindhoven woonachtig als hij met de zeven jaar oudere Maria in Helmond trouwt. Het kersverse paar gaat als vanzelfsprekend in de hotelbusiness, maar niet in De Zwaan in Helmond, wat voor de hand zou liggen.

Bels en rebels?

De familie De Vocht was in Helmond redelijk spraakmakend en duidelijk niet van autoriteit gediend. Een familietrek, lijkt het, want zowel vader Jan als zonen Joachim en Jan Baptist komen in aanraking met justitie wegens belediging en soortgelijke vergrijpen, de laatste zelfs meerdere malen. De Vocht senior gaf duidelijk geen goed voorbeeld. In 1796 was Jan de Vogt (Vocht, Voogt) met zijn echtgenote Willemina Verhoysen (Verhoisen) onderwerp van een verhoor door de plaatselijke autoriteiten met betrekking tot een vechtpartij met Hendrik Swinkels in hun huis. In 1831 werd hij, 70 jaar oud, in hoger beroep alsnog door de Bossche rechtbank veroordeeld tot de proceskosten en de oorspronkelijke strafeis: 14 dagen hechtenis. Aanklacht: *“belediging tegen een kommandant en agenten van de openbare macht bij gelegenheid van hunnen dienst”*.

Ten tijde van hun trouwen waren de (schoon)ouders daar beiden achter in de zeventig en hadden hun schaapjes al lang op het droge, redenen genoeg om beheer en/of eigendom over te dragen. Maar blijkbaar waren ze hiertoe niet bereid en het paar Van Oppen-De Vocht week uit naar een andere Zwaan in de buurt. Het nam in Geldrop de exploitatie van het al een halve eeuw bestaande Drie Zwanen ter hand. Ze investeerden in de zaak, en bij de verbouwingswerkzaamheden in 1841 werd een muntschat ontdekt waarover Van Oppen met de eigenlijke vinder nog een proces voerde. Maar van

Het visitekaartje. (Het Huis van Alijn, Gent, 1976-294-170)

hun gerenoveerde etablissement zouden ze niet voor heel lang genieten. Begin 1847 was de erfdeling van de ouders De Vocht een feit. Jan de Vocht en zijn vrouw hadden goed geboerd. Het echtpaar liet hun zes kinderen zes huizen, sommige met diverse getimmerten en meer, na, alle gelegen in Helmond, met een totaal oppervlak van bijna 50 hectare.

Vier percelen met opstanden lagen aaneen, langs de Molenstraat en Deurnesedijk, een huis bevond zich op het Binderseind en dan waren er nog de twee naast elkaar gelegen huizen aan de Markt. In het aan het stadhuis grenzende pand was dus het logement, in het andere de kousenfabriek. Daarachter waren nog uitgebreide stallingen, schuren en meer die grensden aan het riviertje de Mei. Dit

deel van het voorouderlijk bezit kwam in eigendom van Maria de Vocht en haar man Levinus van Oppen. Zij verkochten de Drie Zwanen, om zich vervolgens met hun enig kind – een in 1846 geboren dochter - in het stamhuis van de familie Verhoijzen-Van Haandel te vestigen om daar de zaken voort te zetten, in ieder geval nieuw leven in te blazen. De Zwaan had blijkbaar enige tijd leeg gestaan, vermoedelijk sinds het overlijden van vader De Vocht, maar er was weinig nodig voor de heropening. Per advertentie in enkele kranten liet Van Oppen begin juni weten dat 'het van ouds gerenomeerd logement' weer open was. Vervolgens verkoopt het echtpaar het andere onroerend goed uit de erfenis: de ondergrond van het huis annex kousenweverij aan de Markt en nog een huis.

Wisselvallige wederwaardigheden

Over de gang van zaken in het hotel zijn we maar zeer beperkt geïnformeerd. Het is een redelijk komen en gaan van dienstknachten en dienstmeiden, van wie de meesten uit de nabije omgeving komen. Er is een enkele koetsier inwonend, aan het logement was tenslotte ook een soort taxibedrijf verbonden. Helmond was wel over water via de Zuid-Willemsvaart bereikbaar maar voor het verdere vervoer over land was men afhankelijk van benenwagen of paardenvervoer. Een enkele hotelgast staat voor een langere periode als inwonend geregistreerd. Zo verbleef de uit Amsterdam afkomstige koopman Petrus Luijckx twee jaar, van 1852 tot 1854, in hotel Van Oppen. Van Oppen was blijkbaar goed thuis in de vaderlandse hotelwereld. Hij is een van de zes adressanten die in 1854 een verzoekschrift bij de Tweede Kamer indienen waarbij aandacht voor de drukkende personele belasting wordt gevraagd.

Een ingrijpende familiegebeurtenis was het overlijden van het gezinshoofd, in augustus 1856. Zoals vaker gebruikelijk zet Maria de Vocht vooralsnog de zaken gewoon voort. Hun enig kind, dochter Wilhelmina, gaat na haar lagereschooltijd nog twee jaar naar kostschool in Den Bosch, om vervolgens weer thuis haar moeder te assisteren, naar we mogen aannemen. Er is inmiddels sprake van meer mannelijk personeel om de opengevallen plaats van Van Oppen in te vullen. Maar dan blijkt de weduwe het onderwerp van een roddel- en lastercampagne, zelfs zodanig dat ze zich in maart 1860 genooddaakt voelt om publiekelijk de geruchten te ontkennen dat zij haar logement wil verkopen of

verhuren. Waarna vervolgens – toeval of niet? – twee maanden later haar pand een prooi der vlammen wordt. Hoe groot de schade is, is onbekend. De weduwe laat de zaak herbouwen maar is blijkbaar toch zodanig aangeslagen dat ze besluit om de zaak en daarmee ook haar (ouderlijk) woonhuis te verlaten. Midden februari vindt de verkoop van een deel van de inboedel plaats, een maand later trekt de nieuwe exploitant en eigenaar Jan Antonius Tielen in De Zwaan. Het hotel zal dan vooral als hotel Tielen bekendheid genieten. Maria de Vocht zal niet lang van haar 'pensioen' genieten. Zij vertrekt met haar dochter begin maart 1864 naar Aarle-Rixtel om in 1867 weer terug te keren naar Helmond. Daar overlijdt zij begin maart 1869, 66 jaar oud.

De afbeelding

De in België bewaard gebleven afbeelding is een zogeheten carte de visite, een adreskaartje (7 x 10 cm) dat representatief bedoeld is en dus ook de zaak van de betrokkene zo gunstig mogelijk moet voorstellen. Of dat in dit geval ook gebeurd is, is onduidelijk. Er is geen foto ter vergelijking bewaard van dit deel van de Markt in de betreffende periode. De hier afgebeelde oudst bewaarde foto (zie pagina 24) heeft als beschrijving hotel Van Oppen, dat dus vanaf 1863 de naam hotel Tielen droeg. De foto is van na de brand, zoals dat deel van de markt er uitzag in de periode dat Tielen het overnam. Het kaartje is in ieder geval eerder te dateren. Allereerst door het opschrift. Van Oppen was van 1847 tot aan zijn dood, in 1856, exploitant en eigenaar, dus we mogen ervan uitgaan dat tijdens zijn beheer dit kaartje is gemaakt. Maar vooral de melding van de maker geeft een redelijk nauwkeurige

tijdsindicatie. De steendrukker F(rederik) Wilke was maar korte tijd, van 1849 tot 1851, in Helmond woonachtig en werkzaam, dus we mogen stellen dat de voorstelling uit 1850 dateert of hooguit een jaar eerder of later. Daarmee is de voorstelling des te interessanter: het geeft een uniek en naar het lijkt betrouwbaar (gezien de correcte uiterlijke weergave van het hotel) van het Helmondse stadhuis vòòr de grootscheepse verbouwing in 1860. Hier draagt het pand nog het uiterlijk zoals beschreven in het Aardrijkskundig Woordenboek van Van der Aa uit 1844: *“Een gewone doch ruime burgerhuizing aan de Markt gelegen, is tot Raadhuis der gemeente, alsmede tot een lokaal voor kantongeregte en kazerne voor de marechaussee ingericht.”* Het heeft dan nog niet de uiterlijke kenmerken van ‘machtsvertoon’ die bij een huis der gemeente horen en die in de daaropvolgende jaren wel zijn aangebracht, onder meer in de vorm van de twee leeuwen, een schepping van de gebroeders Donkers.

De voorstelling is wat stijfjes, aan Wilke is geen groot artiest verloren gegaan. Hij was na zijn overhaaste vertrek uit Helmond desalniettemin succesvol in zijn vak: in 1869 verkreeg de firma F Wilke & zonen, fotografen en lithografen te Amsterdam, het predicaat leverancier van Prins Hendrik en het recht zijn wapen te voeren. Zakelijk was deze voortzetting evenwel geen succes: eind 1870 ging de firma failliet. Het hotel telt op deze voorstelling drie verdiepingen, waarbij de bovenste, gezien de kleine ramen, bedoeld lijkt voor de bedienden. Op de oudst bewaard gebleven foto van dit deel van de Markt telt het pand (nog) maar twee verdiepingen, wellicht een wijziging n.a.v. de herbouw na de brand

André Spoorenberg over De Zwaan

In zijn boek *Jan d'n Bok en zijn tijd*, dat deels rond het gemeentebestuur en het huis der gemeente rond 1870 speelt, besteedt André Spoorenberg ook kort aandacht aan het naast het stadhuis gelegen De Zwaan. Hij lijkt niet helemaal juist geïnformeerd te zijn, maar geeft wel aardige extra informatie. *“Voordat de heer Tielen dit hotel voerde heette het hotel Van Oppen. Van Oppen had het aan Tielen verkocht die een Belgisch paardenkoopman van afkomst was. De marktruimte voor dat hotel gelegen diende als Helmondsche paardenmarkt. Dit hotel met paardenstallen erachter werd door Tielen meer naar den eisch van dien tijd gemoderniseerd, dan toen er de oude Van Oppen met zijn zuster (sic) nog inwoonden.”*

in 1860. Of heeft Wilke bewust en/of in opdracht het hotel groter willen laten lijken? De gevels van de gebouwen op foto en litho zijn verder wel gelijk qua indeling en opzet. Ook lijkt de breedte te kloppen. De koets is niet voor niets afgebeeld: De Zwaan was tevens paardenstalling en diligencevervoer. Het meest intrigerend is het staketsel op de voorgrond, staande op de Markt. We weten dankzij André Spoorenberg dat het om een soort buitenreclame gaat: de voorstelling van een zwaan op een paal.

Met dank aan Lia van Zalinge-Spooren voor haar nuttig commentaar.

Heeze en Helmond

door JCP Vogels

Het hiernavolgende artikel is een hoofdstuk uit een publicatie over Mierlo uit 1999. Omdat daarin een relatie gelegd wordt met Helmond en het Oude Huys lijkt het me nuttig om het ook aan het Helmondse lezerspubliek voor te leggen. Het hoofdstuk is voorzien van enkele kanttekeningen omdat voortschrijdend onderzoek voor nieuwe informatie en inzichten heeft gezorgd. Deze bijdrage kan gebruikt worden als een opstapje naar een nieuwe belangstelling voor momenten uit Helmonds middeleeuwse verleden. Het mag misschien als een verrassing komen maar de kennis van het middeleeuwse verleden van Helmond kan enerzijds nog steeds uitgebreid worden en anderzijds ook op een andere manier bekeken worden.

De publicatie, een themanummer van d'n Myerlese Koerier, gaat over de periode 1100-1335 en had als belangrijkste doel een reconstructie van de oudste Heren van Mierlo en hun familie. In het boekje wordt geschetst dat de Mierlose heren hun naam gevende bezit hebben verworven middels een huwelijk rond 1185 met een nichtje (dochter van een zuster) van Heer Herbert II van Heeze. Via een andere zuster zouden de heren van Gemert het gebied waar later de plaats Geldrop op gesticht werd verworven kunnen hebben. De publicatie, een uit de hand gelopen onderzoeksverslag, is te zien als een

kritische reactie en aanvulling op wat eerder de historicus Peter Dekkers in zijn doctoraalscriptie en navolgende artikelen beschreef over de heren van Heeze.

Wat hebben de heren van Heeze nu met Helmond te maken zult u zich wellicht afvragen? Dat hoop ik aan het eind van deze bijdrage duidelijk te maken. De gemeente Helmond anno heden is een optelsom van de stad Helmond met een aantal in 1968 en 1996 geannexeerde gedeelten van de omliggende gemeenten. In die zin is het nuttig om ook in het Helmonds Heem aandacht te besteden

aan een stukje geschiedenis van Mierlo aangezien dat dorp qua grondgebied (Mierlo-Hout en Brandevoort) al aardig bij Helmond is komen te horen en niet meer weg te denken valt. Zoals bovenvermeld zijn er ten opzichte van de tekst uit 1999 nieuwe inzichten en onderzoeksresultaten. Deze zal ik beknopt als voetnoot aansnijden bij de oorspronkelijke tekst. In volgende publicaties kan dan daar wat verder op in worden gegaan.

Het 'dominium' Helmond

Als heer Herbert I van Heeze (1146-1173) naast zijn hoofdbezit Heeze, Leende en Zesgehuchten kon beschikken over bezit in Sterksel, Geldrop en Mierlo, mogen we ons afvragen of dit oorspronkelijk ook tot Heeze heeft behoord. *Behoorde Mierlo nu tot het gebied Heeze dat rond 1100 in het bezit was van heer Herbert I van Millen?* Heer Herbert II van Heeze verkocht rond 1197 zijn allodiaal bezit Sterksel aan een Luikse aartsdiaken. Hij

verkochte dit met toestemming van de kinderen en erfgenamen van zijn zussen. Sterksel moet dus tot het vaderlijke of moederlijke erfgoed behoord hebben, anders zou hij het wel zonder veel poespas hebben kunnen verkopen.

In een oorkonde daterend van mei 1220 bevestigde hertog Hendrik I van Brabant, dat de abdij van Averbode de eigenaar was van de hof van Sterksel. Deze hof was gelegen binnen **het dominium van Helmond** dat de hertog onlangs had verworven. Dit valt moeilijk met elkaar te rijmen. Bezien we dit vanuit een geografisch oogpunt dan valt het op dat Mierlo zich tussen Helmond en Sterksel bevindt. Bovendien behoorde Helmond net als Mierlo niet tot de consorten van het graafschap Rode. Dat geeft te denken. *Wellicht vormde het gebied Mierlo ook een onderdeel van het dominium Helmond?* Heer Reinard van Heeze had als schoonzoon een Willem van Horne. In een

eerdere publicatie heb ik diens huwelijk op 1229 bepaald. Later viel me op dat ook Willem van Horne een link had naar Helmond. In 1222 kocht de hertog van Brabant van Willem van Horne diens allodiale bezit Helmond en andere goederen die Willem in het gebied de Peel zei te bezitten. Het is volslagen onbekend hoe Willem van Horne aan dit bezit gekomen is. De verbindende factor tussen Sterksel en Helmond, de hertog en Willem van Horne is echter de Heer van Heeze.

In de 12de eeuw moet er een 'dominium' Helmond zijn geweest dat ruim voor 1200 uiteen gevallen was. Sterksel was een stuk uit dit 'dominium' dat in het bezit gekomen is van de Heer van Heeze die er over beschikte alsof het zijn eigendom was. Stel nu eens dat de Heer van Heeze van het domein Helmond meer dan alleen Sterksel heeft verworven? Bijvoorbeeld het naam gevende restant Helmond. Indien Willem van Horne al in het begin van de jaren twintig met de dochter van de Heer van Heeze huwde zou hij het allodium Helmond als bruidsschat kunnen hebben verworven. Helmond lag voor de Heer van Heeze slechts aan de rand van zijn grondbezit.

In de Helmondse literatuur is het begrip 'dominium' meermalen onderwerp van discussie geweest. Volgens G.J. van Bussel lag er oorspronkelijk in Helmond een domein met rechten die zich uitstrekten over een groot gebied, waarbinnen dan meerdere goederen en allodia lagen. In de 11de en 12de eeuw verdween het domeinstelsel. Domeinen raakten in verval en vielen uiteen. Onderdelen van die eens bestaande grotere territoriale eenheid werden in de loop der tijd illegaal in bezit genomen door andere

Heren. Zo kan Herbert (I) van Heeze in het bezit zijn gekomen van Sterksel, en dat als allodiaal bezit beschouwd hebben. De oorspronkelijke domeinheren bleven uiteindelijk zitten met niet langer afdwingbare Heerlijkheidsrechten over een gebied dat eens aan hen toebehoorde.

Volgens voormalig gemeentearchivaris Van Boven zouden naast Sterksel ook Vlierden, Binderen, Hersel, Lierop, Someren en Tongelre tot het 'dominium' Helmond hebben behoord. Bezien we Tongelre, dan valt het op dat deze plaats enigszins los en geïsoleerd ten opzichte van de overige plaatsen gesitueerd is. Indien we in gedachten Zesgehuchten, Geldrop en Mierlo toevoegen aan de bovengenoemde opsomming, verkrijgen we één aaneengesloten oost-west georiënteerd gebied ten zuiden van het graafschap Rode.

Sterksel was in het bezit van de Heer van Heeze. Helmond is in het bezit geweest van een Willem van Horne, schoonzoon van een Heer van Heeze. Geldrop en Mierlo moeten op een bepaald moment eveneens tot het gebied van de Heer van Heeze hebben behoord. Daarentegen is Zesgehuchten altijd een onderdeel van de Heerlijkheid Heeze gebleven. *Mierlo zou dus een voormalig stukje uit het 'dominium' Helmond kunnen zijn geweest!* Bij een 'dominium' hoort natuurlijk een domeinheer. Een van die voormalige domeineigenaren zou een uit 1108 bekende Hezelo 'de Helmund' kunnen zijn. Deze Hezelo is tevens de enige persoon van wie bekend is dat hij zich naar zijn bezit Helmond noemde. Voor 1179 moet er in Helmond nog een Stephanus hebben rondgelopen. Zijn afkomst is niet bekend maar hij zal

Impressie van 't Oude Huys (links) en een bijzondere vondst die daar tijdens opgravingen werd gedaan. Een schaakstuk (koning) van walrusivoor uit de eerste helft van de 12de eeuw. (foto's: internet)

zonder twijfel wel een verwant van de domeinheer zijn geweest. Stephanus schonk zijn hof in 'De Haghe' aan de abdijs van Floreffe. Deze hof lag in de nabijheid van de burcht het 'Oude Huys'. Op het terrein van dit indrukwekkende bolwerk zijn sporen aangetroffen van bewoning vanaf het midden van de 12de eeuw.

Volgens Van Bussel zou heer Herbert I van Heeze zich illegaal meester hebben gemaakt van het gebied Sterksel. Als we echter ervan uitgaan dat er naast Sterksel meer stukjes van dit 'dominium' bij de Heer van Heeze terecht zijn gekomen, dan is de eenvoudigste wijze van verwerving het aangaan van een goed huwelijk. Heer Herbert I van Heeze kan dus het gebied Sterksel (*en Mierlo*) en het allodium Helmond verworven hebben middels een huwelijk met een dochter van een Helmondse domeinheer. De voornaam van de enige bekende Helmondse domeinheer is Hezelo. Dit is een middeleeuwse roepnaam van de naam Hendrik. En van heer Herbert I van Heeze is bekend dat hij een jongere zoon met naam Hendrik moet

< Detail van de kaart van het hertogdom Brabant rond 1600. (collectie: BHIC)

hebben gehad. Het kan toeval zijn, maar daar geloof ik niet meer zo in.

De hertog van Brabant en de graaf van Gelre lagen vanaf 1195 met elkaar overhoop. Beiden probeerden hun gebied en invloedssfeer uit te breiden. In 1202 kwam daar de graaf van Holland nog eens bij. In 1195, 1202 en 1203 vonden er diverse oorlogshandelingen plaats. In 1203 werd er tussen de hertog en de graaf van Gelre een vredesverdrag gesloten. In het bewaard gebleven concept is sprake van een 'domo Hese' waarop beide partijen hun rechten zouden behouden. Over dit 'kasteel Heze' zijn de meningen verdeeld. Het zou op zowel de plaatsen Heesch als op Heeze betrekking kunnen hebben. De heerlijkheid Heeze werd in 1334 pas als leen aan de hertog van Brabant opgedragen en in de 15de eeuw vernemen we voor het eerst van een kasteel te Heeze.

Vanuit Helmond gezien begon het Gelderse graafschap Rode bij de grens met Aarle-Rixtel. De graaf van Gelre zal derhalve wel met een begerig oog naar de nabijgelegen Helmondse burcht hebben gekeken. De hertog van Brabant daarentegen was voogd over alle in zijn gebied gelegen kloosters, o.a. Floreffe. Dit klooster blijkt in 1179 in het bezit van de hof in 'De Haghe' dat pal naast de burcht het 'Oude Huys' lag.

Kasteel Mierlo vastgelegd door Jan de Beijer in 1738. (collectie Noordbrabants Museum)

Ook de hertog zal aandachtig naar de burcht hebben gekeken.

Stadsarcheoloog Nico Arts constateert dat het 'Oude Huys' diverse oorlogshandelingen heeft moeten doorstaan. De oudste krijgshandelingen dateert hij op ergens in een tijdvak tussen 1150/1175 en circa 1200. De oudste datum is gebaseerd op de datering van eerste bewoning terwijl het circa 1200 te maken heeft met de uit de literatuur bekende einddatering van de gevonden wapenuitrustingsstukken (schildknoppen en schildbeslag). De oudste oorlogshandelingen zouden verklaarbaar zijn als we die betrekken op de eerdergenoemde schermutselingen tussen de hertog van Brabant en de graaf van Gelre.

Als Helmond, het lokale restant van het dominium Helmond, rond 1200 nog in het bezit van de Heer van Heeze was,

dan hebben we wellicht een antwoord op een historische vraag. Misschien is met het 'huis Hese' wel het Helmondse 'Oude Huys' bedoeld. Uit de archeologische opgravingen blijkt enerzijds dat het vanaf het midden van de 12de eeuw bewoond werd en anderzijds dat het een aanzienlijke burcht moet zijn geweest.

De burcht kan derhalve een strategische positie hebben ingenomen. Als Helmond en het 'Oude Huys' rond 1200 nog in het bezit van de nog ongebonden Heren van Heeze zijn dan valt te begrijpen dat de burcht beschreven werd als het 'huis Hese'. Kasteel Eymerick in Heeze is historisch gezien pas bekend vanaf de 15de eeuw. Het Helmondse 'Oude Huys' kent een archeologische geschiedenis maar mist tot op heden nog een geschiedenis op het historische vlak. Bij deze suggestie wil ik het laten om het laatste woord verder aan de historici te geven.

Samengevat kan als hypothese worden gesteld dat Mierlo in het begin van de 12de eeuw deel zal hebben uitgemaakt van het 'dominium' Helmond. Als bezitter komt dan Hezelo van Helmond in aanmerking. Vervolgens is Mierlo met andere delen van het 'dominium' wellicht door huwelijk in handen gekomen van Herbert I van Heeze, Heer van Heeze. Met daarbij de kanttekening dat we het Mierlo uit die tijd niet moeten zien als een afgebakend gebied, maar als een wildernis met bewoningskernen te midden van enkele ontginningen. Rond 1200 is door de Heer van Mierlo de kerk van Mierlo gesticht waarna de nederzetting Mierlo is gaan groeien.

Kasteel Eymerick in Heeze. (foto: Wikimedia)

Literatuurlijst

- Arts, N., 'Oorlog in Helmond. Archeologische wapenvondsten uit het Oude Huys (circa 1175-1400)', in: Brabants Heem, jrg. 47 (1995), nr. 3.
- Boven, M.W. van, 'Helmond als stad. Een schets over de wording', in: De Vlasbloem. Historisch Jaarboek voor Helmond, jrg. IV (1993).
- Boven, M.W. van, m.m.v. Brand, M.P.J. van den, 'Een onbekende oorkonde van 1222 betreffende Helmond', in: Brabants Heem, jrg. 36 (1984), nr. 1.
- Bussel, G.J. van, 'De ochtendstond heeft geen mond. De verwerving van Helmond en de stichting van de stad als onderdeel van hertogelijke machtspolitiek, 1179-1241', in: De Vlasbloem. Historisch Jaarboek voor Helmond, jrg. X (1989).
- Bussel, G.J. van, 'Helmonds vroegste geschiedenis in het licht van de hertogelijke machtspolitiek, 1179-1241', in: Castellogica. Mededelingen van de Nederlandse Kastelen Stichting (1990).
- Camps, H.P.H. (bewerker), Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312. I. De Meierij van 's-Hertogenbosch (met de Heerlijkheid Gemert), 2 banden, 's-Gravenhage (1979).
- Dekkers, P.J.V., Sterksel 1197-1653. Een domein van de abdij van Averbode in de volle en late middeleeuwen, doctoraalscriptie Universiteit van Amsterdam (1994).
- Dekkers, P.J.V., 'Hoe de abdij van Averbode haar grootste domein, Sterksel verwierf en bestendigde (12de-13de eeuw)', in: Analecta Praemonstratensia, jrg. LXXII (1996), nr. 1-2.
- Hooydonk, J.H. van, 'D'Oude Huys' en 'Den Borch' te Helmond', in: Het Brabants Kasteel, jrg. 16 (1993).
- Lijten, J., 'Nogmaals de oorkonde van 1222 betreffende Helmond', in: Brabants Heem, jrg. 40 (1988), nr. 3.
- Strong, J., 'D'oude huys, het onderzoek van een middeleeuwse houten burcht te Helmond', in: Brabants Heem, jrg. 42 (1992), nr. 1.
- Vogels, H., 'Mierlo, zijn oudste heren en hun familie (c.1100-1335). Een genealogische en historische reconstructie', in: D'n Myerlese Koerier, jrg. 13 (1999), nr.2 (themanummer).
- Vogels, H., 'De oudste Heren van Heeze, Leende en Zesgehuchten, Sterksel, Mierlo en Geldrop (1100-1300). Een genealogische reconstructie', in: Heemkronyk, jrg. 37 (1998), nr. 1-3.

Begunstigers van de Heemkondekring Helmont

ADRIAANS WONEN EN WERKEN B.V.

BROECKX MAKELAARS

COENEN

FOTO LAMBERT VAN DE KERKHOF

IL BORGIO HUIS MET DE LUTS

KAPSALON ARNO OBERENDORFF

KUIJPERS BUSINESS PARTNERS B.V.

LAUMÉ MEDIA- PARTNERS

LEEF EN ZORG SPECIALIST IN ZITCOMFORT

METAAL MAKELAAR RUUD GRIJPSTRA

MOSMAN AUTOSCHADE

NOTARISKANTOOR SPOORMAKERS

PIET ANDRIESEN B.V. EYE-CARE-PROFESSIONAL

RABOBANK

SMITS + PRICK ACCOUNTANTS EN BELASTINGADVISEURS

VAN NUENEN RIJWIELHANDEL

WIJNHUIS HELMONT

VAN DER WINKEL IJZERWAREN, GEREEDSCHAP, BOUWBESLAG

